

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Добржанський О. В.

ВСТУП

Україна багата своїми історичними землями, які мають чимало особливостей, але разом з тим, доповнюючи одна одну, створюють неповторну палітру єдиного цілого. Одна з таких земель – Буковина, давня українська земля, яка в добу середньовіччя входила до складу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Обставини склались так, що впродовж багатьох наступних століть ця територія була відірвана від основного масиву українських земель. Із середини XIV століття регіон увійшов до Молдавського князівства і перебував у його складі до останньої чверті XVIII ст. Досить сильним в цей час був вплив Туреччини, у васальній залежності від якої перебувала Молдова.

1775 року край офіційно увійшов до складу Австрії (Австро-Угорщини) і перебував у цій державі до 1918 р. Такі особливості минулого краю справили чималий вплив на формування історичної пам'яті місцевого населення. На середину XIX ст. переважна більшість українців не мали чіткого уявлення про своє минуле, поширеними були міфи, які в переважній більшості не мали якогось наукового підтвердження.

У 60-х роках XIX ст. на Буковині починається українське національне відродження, розвивається український національний рух, який формувався під гаслами усвідомлення єдності українців усіх земель, визнання українців окремим народом зі своєю самобутньою історією.

Одним з важливих елементів цього процесу стало формування історичної пам'яті, яка повинна була слугувати об'єднуючим фактором для місцевого населення. Однак реалізувати такі задуми було непросто, бо на цьому шляху довелося долати чимало перешкод.

Дослідження процесів формування історичної пам'яті на Буковині в умовах національного відродження другої половини XIX – початку XX ст. безсумнівно є актуальним, воно дає можливість краще зрозуміти механізми становлення національної ідентичності. Чимало проблем формування історичної пам'яті перегукуються із сучасними проблемами націстворення та етнічної ідентифікації. Хоча від тих часів минуло понад сто років, досвід нагромаджений у той час є цінним надбанням української нації, його важливою скарбницею, яку потрібно вивчати і використовувати в нових умовах.

1. Історична пам'ять та етнічна самоідентифікація українського населення в середині XIX ст. Труднощі та перешкоди формування

Українці становили найбільшу частину населення Буковини. На 1880 р. їх нараховувалося 239 690 (42,16%)¹. Вони компактно проживали в північній і північно-західній частині краю. Другою за чисельністю етнічною групою були румуни. Їх було у 1880 р. 190 005 (33,43%)². Вони переважно заселяла південь і південний схід краю. Буковина була виразним регіоном українсько-румунського етнічного порубіжжя. Лінія розмежування простежувалася досить чіткою. Південні межі території суцільного українського заселення проходили по селах Кирлибаба, Бряза, Руська Молдавиця, Чумурна, Арджел (Кимполунзький повіт), Фрасин, Фальків (Радівецький повіт), Волоський Банилів, Давидени, Панка, Нові Бросківці (Сторожинецький повіт), Мигучени, Глибока, Кам'янка, Вовчинець, Біла Криниця, Клімівці, Черепківці, Серет, Негостина, Балківці, Гропана, Ботушаниця, Щербівці (Серетський повіт). Чимало населених пунктів наближених до лінії етнічного розмежування мали українсько-румунський етнічний склад. Значна частина українського населення вільно володіла румунською мовою і, навпаки, чимало румунів розмовляли українською.

Така ситуація зумовлювала деякі особливості в формування етнічної свідомості. До середини XIX ст. переважала релігійна самоідентифікація, яка на Буковині склалася ще в часи середньовіччя. Основна маса українців і румунів були православної віри, яку в краї називали волоською вірою. Однак слово волох було також самоназвою румунів. Тому досить часто, коли українці називали себе людьми волоської віри, їх сприймали за румунів. Греко-католицьку церкву називали руською, а людей греко-католицького віросповідання – руськими людьми. Це призводило до того, що деякі політики, особливо румуни, намагалися доводити, що руські люди це тільки греко-католики, вихідці з Галичини. Такі стереотипи абсолютно не відповідали дійсності. Самі українці Буковини називали себе русини, руснаки, руські люди.

Підміна етнічної ідентичності релігійною значно стримувала формування української національної свідомості. Тим не менше, в 60-х роках XIX ст. зароджується український національний рух, який відразу поставив на порядок денний проблему «хто такі русини Буковини, чиїх батьків діти?». Важливим елементом відповіді на це питання стали історичні пошуки, формування історичної пам'яті, яка на думку творців українського національного відродження мала тісно ув'язуватися з формуванням національної ідентичності.

Варто зауважити, що історична пам'ять українського населення базувалася переважно на усних переказах про минуле і на фольклорних матеріалах, які передавалися з покоління в покоління. Вона мала міфічний характер. Наприклад, досить поширеними були перекази про Русь, як могутню державу в якій жили русини і від якої походила їхня самоназва. Але що це була за держава широкий загал не мав уявлення. Основна маса українців на середину XIX була неписьменною і це також було стримуючим фактором для модернізації уявлень про минуле.

¹ Special Orts-Repertorium der Bukowina. Wien, 1885. S. 26.

² Там само.

Чимале значення для розгортання українського руху, а в перспективі й формування модерної історичної пам'яті мав ідейний вплив Наддніпрянської України та сусідньої Галичини. На Буковину проникали твори Т.Шевченка, П.Куліша, Марка Вовчка, І.Котляревського та ін., які ставали наочним доказом справжньої української літератури. Рубіж 50-60-х років XIX ст. позначився появою на Наддніпрянщині громадівського руху на чолі з В.Антоновичем, який на перше місце поставив національне освідومлення народу шляхом розвитку української культури. Про діяльність наддніпрянських громадівців було відомо передовим людям Буковини. Чималим був також вплив сусідньої Галичини, де процеси національного відродження розпочалися значно раніше.

Пожвавлення суспільного життя, вплив сусідніх українських земель, демократичні свободи в конституційній Австрії обумовили появу на Буковині людей, які починали розуміти потребу широкої просвіти народу, формування історичної пам'яті, піднесення національної свідомості, а в перспективі організації людей на захист своїх національних інтересів.

Першими будителями українства краю стали письменники Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі. У своїй творчості вони піднімали цілу низку питань, пов'язаних з минулим Буковини і України загалом. Важливою частиною їхньої творчості стала популяризація спільності історії українців усіх земель і поширення літературним словом історичних знань про український народ серед широких верств населення.

Особливою увагою у творців українського національного відродження користувалася козацька доба в історії України, яка значною мірою ідеалізувалася. Юрій Федькович і брати Воробкевичі присвятили цілу низку творів видатним козацьким ватажкам Богдану Хмельницькому, Тимошу Хмельницькому, Петру Сагайдачному, Івану Підкові та ін., а також важливим подіям козацької доби. Цим вони формували уявлення про спільну історію українців Буковини та інших земель. Поетичним словом митці закладали фундамент саме української історичної пам'яті. Підсвідомо вони розуміли, що без спільної української історії, спільної історичної пам'яті не може бути й спільного українського майбутнього.

Важливе роль для формування історичної пам'яті відігравало збирання, а також дослідження і публікація зразків українського фольклору, етнографічних матеріалів, порівняння їх з подібними матеріалами Галичини та Наддніпрянщини. Творчість Ю.Федьковича, братів Воробкевичів була глибоко народною. Вона опиралася на українські народні пісні, перекази, усну народну творчість. Власне і Юрій Федькович, і Сидір Воробкевич одними з перших почали збирати, записувати і популяризувати український фольклор.

У 70-х роках XIX ст. чимало зробив для оприлюднення фольклорного та етнографічного матеріалу уродженець села Берегомет над Прутом Кіцманського повіту Буковини Григорій Купчанко. Вже в першій українській газеті краю «Буковинская Зоря» він опублікував декілька добірок етнографічних матеріалів про весільну обрядовість на Буковині, пісенний фольклор, прислів'я,

забобони тощо³. У 1874 р. його історико-етнографічну працю «Нѣкоторыя историко-географическіе свѣдѣнія о Буковинѣ»⁴ опубліковано в «Записках Південно-Західного відділу російського географічного товариства» в Києві. У цьому ж збірнику також було опубліковано велику добірку українських народних пісень з Буковини, серед яких були й пісні на історичну тематику⁵. Наступного року обидві праці опубліковані в Києві окремими книжками. Хоча Г.Купчанко з часом став запеклим москвофілом, зібрані ним етнографічні та фольклорні матеріали мали велике значення для формування історичної пам'яті українців краю. Разом з тим, ці публікації ставали наочним свідченням для наддніпрянців незаперечної істини, що русини Буковини це частина єдиного українського народу. Отже, уже в 60-х – на початку 70-х років XIX ст. з початком українського національного відродження було зроблено чимало для формування історичної пам'яті українців Буковини, перш за все через нову літературу, публікації фольклорно-етнографічних матеріалів. У цей же час з'являються й перші праці, в яких розкривається історія Буковини.

Однак, не все було так просто. На шляху модернізації історичної пам'яті українців краю було чимало перешкод, які доводилося долати представникам українського національного руху.

Найперше, це те, що початкова і середня освіта в середині XIX ст. була засобом онімечення і румунізації українського населення. У багатьох українських селах навчання в початкових школах велося румунською мовою. У гімназії навчали німецькою мовою, а румунська чи українська мова вивчалися як окремий предмет, за вибором. Причому досить часто деякими викладачами українським учням нав'язувалося вивчення румунської мови. Відомий український діяч О.Попович згадував: «Тодішня, одинока в Чернівцях гімназія була наскрізь німецька, учителі самі майже німці...До I класу вступало рік-річно кільканадцять українців, але матурував (здавав випускні іспити, авт.) звичайно один, або й ні один, по дорозі пропадали вони, а коли й вийшов який, то національно зовсім не свідомий. Німецька гімназія робила ненімецьких учеників національно байдужими, зокрема українців, якими ніхто не опікувався»⁶.

Тому, одним з важливих елементів формування національної свідомості для українців Буковини став розвиток української освітньої мережі. Після ухвалення шкільного закону 25 травня 1868 р., який відкривав кращі можливості для створення початкових шкіл з рідною мовою навчання, досить швидко сталися позитивні зрушення. Напередодні Першої світової війни українці краю вже мали в кожному українському селі народну (початкову) школу (всього їх було 233),

³ Купчанко Г. Из сборника буковинских простонародных песен, сказок, повестей, пословиц, суеверий и пр. *Буковинская Зоря* (Чернівці). 1870. № 2. С. 13-14; № 3. С. 21-22; № 10. С. 78-79; № 11. С. 86-87; № 13. С. 101-102; № 14. С. 109-110; № 15. С. 117-118; № 16. С. 126-127.

⁴ Купчанко Г. Нѣкоторыя историко-географическіе свѣдѣнія о Буковинѣ. *Записки Юго-Западнаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. За 1874 г.* Т. II. К., 1875. С. 289-370.

⁵ [Купчанко Г.]. Пісні Буковинскаго народа. *Записки Юго-Западнаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. За 1874 г.* Т. II. К., 1875. С. 371-600.

⁶ Попович О. Відродженє Буковини (спомини). Львів, 1933. С. 13.

три українські гімназії, жіночу і чоловічу учительські семінарії⁷ та цілу низку інших навчальних закладів. Значна увага в них приділялася вивченню історії Буковини в нерозривному зв'язку з минулим України. З'являються й підручники з цього предмету. Особливо відзначимо працю Мирона Кордуби «Ілюстрована історія Буковини»⁸, яка використовувалася як навчальний посібник у школах краю. Автор подав історію Буковини від давніх часів до кінця XIX ст. Він приділив значну увагу періоду Київської Русі, Галицько-Руської держави. Описуючи молдавський період, автор окремо виділив культурно-церковні та політичні взаємини з Руссю. Багато місця було відведено історії українського козацтва і його впливу на Буковину.

Загалом, можна з впевненістю зазначити, що завдяки розвитку української освіти процеси румунізації та оніменення були значно ослаблені, а формування української національної свідомості прискорилося.

Інша проблема, яка суттєво впливала на формування національної пам'яті та історичної свідомості, як її складової, це відсутність на початках чіткого уявлення, хто такі русини Буковини і яке їхнє коріння. У 60-х роках XIX ст. сформувалися дві течії в українському русі – москвофіли та народовці. Перші орієнтувалися на Росію і намагалися насаджувати москвофільські наративи в українському суспільстві. Народовці представляли національно свідому частину українства, відстоювали позицію, що українці це окремий народ, який має свою окрему мову, звичаї, традиції, історію. Вони заявляли, що українці Буковини це частина єдиного українського народу, який проживає також на Наддніпрянщині, в Галичині та Закарпатті.

60–80-ті роки XIX ст. позначилися гострою ідейною боротьбою між москвофілами і народовцями, яка розгорнулася в українських товариствах, на шпальтах газет, в закладах освіти тощо. Це була дуже важлива справа. Бо перемога москвофілів могла завести українців на манівці «русского міра» і призвести до їхньої денационалізації.

Москвофільство зводилося до кількох постулатів, які значною мірою спершу набули популярності в Росії, а потім поширилися на Галичину і звідти вже на Буковину. Прихильники цієї течії намагалися довести, наслідуючи своїх російських кураторів, що є єдиний російський народ від Карпат до Камчатки, а українці є частиною цього єдиного народу. Звідси робився висновок, що окремої української мови нема, а є тільки український говір російської мови. Історію українців москвофіли тісно ув'язували з історією Росії. Вони наголошували, повторюючи Карамзінсько-Погодінську концепцію, що колись в часи Київської Русі був один російський народ, потім з нього в результаті різних геополітичних процесів, потрапляння російського народу під владу Золотої Орди, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої виділилися великоросійська, малоросійська і білоруська народності, які залишалися частинами єдиного народу. А потім і ці народності поділилися на дрібніші групи. На відміну від москвофілів народовці наголошували, що Київська Русь,

⁷ Попович О. Українське шкільництво на Буковині під час війни. *Буковинський православний календар на звичайний рік 1918*. Відень, 1918. С. 130–131.

⁸ Кордуба М. *Ілюстрована історія Буковини*. Чернівці, 1906. 120 с.

Галицько Волинське князівство були українськими державами, а український народ від давніх часів розвивався як окремий етнос зі своєю самобутньою історією та культурою.

Москвофіли вважали, що русини повинні друкувати свої книжки, газети, журнали не простонародною мовою, а, як вони називали, «язиком висшего слога», який вони вважали російською мовою. Насправді це була дивна суміш російських, українських, польських, церковнослов'янських слів, яку простим селянам було дуже важко зрозуміти. Опоненти москвофілів називали цю мову «язичієм» і доводили її штучність та відірваність від потреб простих людей. Ще одним фетишем москвофілів був етимологічний правопис, за який вони трималися з усіх сил, бо він на письмі зближав російську мову з українською і створював враження, що це одна мова. На протигагу москвофілам народовці відстоювали фонетичний правопис, головним принципом якого було пиши як чуєш. Такий правопис був зрозумілий широким верствам населення.

Спочатку москвофіли домінували в громадському житті. Однак народовці поступово набирали сили. Ареною боротьби були перш за все українські товариства, до яких входили як москвофіли так і народовці. Зокрема, досить гостра боротьба точилася в першому українському товаристві на Буковині «Руська Бесіда». Показовим є виступ на других загальних зборах товариства православного священника Ізидора Мартиновича. Він різко виступив проти інсинуацій румунських політиків щодо українського руху, про те що українці не є автохтонним народом Буковини, а всі прийшли з Галичини. І.Мартинович заявив: «Не оминаю ся с правдою, если скажу, что наши Буковински Русини в самом своем ядре автохтони Буковини, то есть предисторические жители, древнейшие от Румунов, которых история тут на Буковине с переселением Драгоша Води 1352 года из Марамороша начинается»⁹. Також він доводив неправдивість тверджень, що русини Буковини в переважній більшості орієнтуються на Росію і назвав це інсинуацією ворогів українства, які прагнуть його ослабити і нав'язати хибні теорії¹⁰. Характерно, що пізніше І.Мартинович, значною мірою під тиском консисторії пристав до москвофілів. Таких діячів, які за одних обставин підтримували народовців, а за інших москвофілів було чимало в 60–70-х роках XIX ст. і це також засвідчувало політичну незрілість української громадськості, її ідейну аморфність, відсутність твердих переконань.

До речі, перша українська газета Буковини «Буковинская Зоря» чимало місця приділяла публікації різних матеріалів на історичну тематику, роблячи цим свій внесок у формування історичної пам'яті українців краю. Але друкувалася вона етимологічним правописом, язичієм і була важкою для сприйняття простими людьми.

Така ж боротьба велася між прихильниками москвофілства і народовства у першому молодіжному товаристві на Буковині «Согласіє». Від початків

⁹ Речь отца Исидора Мартиновича, греко-православного приходника в Оршовцах, на генеральном собраніи членов «Руской Беседи» в Черновцах 1/13 Декабря 1869 г. Буковинская Зоря. 1870. № 1. С. 3.

¹⁰ Речь отца Исидора Мартиновича, греко-православного приходника в Оршовцах, на генеральном собраніи членов «Руской Беседи» в Черновцах 1/13 Декабря 1869 г. Буковинская Зоря. 1870. № 2. С. 10.

існування цього об'єднання ним почав опікуватися російський консул у Чернівцях Д.Кіра-Дінжан, який наполягав, щоб молодь вивчала російську мову та історію, читала російську літературу. За це молодим людям давалися різні винагороди. Професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький з цього приводу зауважував: «Наука рускої (української, авт.) літератури замінилася небавом в читане московских писателів і московської літератури; любов до рідного, що дала почин «Согласію», марніла; запал, з яким молодіж готовилась до праці для свого рідного народу, остигав і з часом всякі ідеали замінялись в холодне обраховане звучною монетою, за що відтак треба було величати чужих богів»¹¹.

На противагу «Согласію» більш чітко українофільськи орієнтована молодь заснувала в 1871 р. товариство «Братній союз», яке підтримувало тісні стосунки з галицькими народовцями. Натхненником і опікуном цього товариства був греко-католицький священник Іван Турчманович. Однак це товариство проіснувало недовго і вже в 1873 р. припинило існування.

Перебування народовців і москвофілів у одних і тих же товариствах тривало до середини 80-х років XIX ст. У 1884 р. народовці перемогли на виборах в органи управління «Руської Бесіди». Москвофіли покинули товариство на знак протесту. Незабаром народовці утвердилися й у інших товариствах «Руська Рада», «Руський Народний Дім» та ін. На противагу їм москвофіли створили свої окремі товариства «Буковіна», «Карпатъ», «Народная Рада». Таке розмежування позитивно позначилося на розгортанні українського національного руху, формуванні української ідентичності та історичної пам'яті. Бо тепер уже чітко було видно хто є прихильником москвофільських ідей, а хто відстоює інтереси українства. Москвофілам стало важче дурити народ усілякими історичними наративами про «єдиний руський народ» і спільну з росіянами історію. Після цього розпочався новий етап українського руху, з'явилися нові можливості для національного виховання широких верств місцевого населення, формування історичної пам'яті, яка б відповідала потребам національного відродження.

2. Боротьба національних сил за формування модерної історичної пам'яті українського населення Буковини наприкінці XIX – на початку XX ст.

Розуміючи важливість історичних знань для подальшої консолідації українців, народовці у зазначений період чималу увагу приділяли формуванню історичної пам'яті, популяризації історичних знань про минуле Буковини та України. Головний наратив полягав у тому, щоб переконати народні маси в тому, що Буковина це українська земля (малася на увазі Північна Буковина) і, що історія Буковини нерозривно пов'язана з історією України.

Ця робота розгорталася в кількох важливих напрямках. Найперше велика увага приділялася популяризації наукових знань про минуле краю. Цьому сприяла поява цілої низки публікацій, які мали на меті ознайомити загал з важливими сторінками історії. Серед них, особливо виділимо роботу вже

¹¹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Чернівці, 1897. С. 131.

згадуваного професора С.Смаль-Стоцького «Буковинська Русь»¹². У ній автор зупинився на важливих аспектах історичного минулого, культури та розвитку українців Буковини в австрійський час. Автор особливо наголосив на значних здобутках українства у розвитку освіти, показав діяльність перших українських товариств у справі національного освідчення широким верствам населення, звернув увагу на згубну діяльність москвофілів. Були зроблені також екскурси в попередні періоди історії краю для обґрунтування автохтонності українців.

Чимала увага приділялася поширенню історичних праць наддніпрянських та галицьких істориків. Наприклад газета «Буковина» популяризувала працю В.Антоновича «Про козацькі часи в Україні». Велике значення мали літературні твори та історичні праці І.Франка. 1894 р. Буковину відвідав М.Грушевський. Його твори були добре знані в краї. Деякі з них друкувалися в українській пресі. Газета «Буковина», наприклад, у 1908 р. передрукувала з київської газети «Рада» розширену анотацію шостою тому «Історії України-Руси» Михайла Грушевського, написану В.Доманицьким. Автор зауважував: «Ще раз щиро радимо кожному, хто хоче поширити своє історичне знання щодо історії України зазначеного часу, нехай візьметься до самого оригіналу, який читатиме не як мертву книгу про давно забуті часи, а як яскраву, живу дійсність, що багатьма сторонами лучить нас, сучасних людей, з собою і подає подекуди такі очевидні аналогії, що трудно не вірити в повторність історичних процесів через певний період часу»¹³.

Чималий резонанс викликала публікація на сторінках цієї ж газети дискусії між Б. Грінченком та М. Драгомановим щодо майбутнього розвитку національного руху українців, в якій автори чимало уваги приділяли історичним екскурсам, для обґрунтування своїх ідей. Буковинці наочно бачили як можна інтерпретувати історичні події, поєднувати минуле з сучасними проблемами. С.Смаль-Стоцький, який уважно стежив за дискусією зауважував: «Листи з Наддніпрянської України» нашій громаді страх як подобалися. Вони тепер загальніші і читаються наразі»¹⁴.

Чималою популярністю на Буковині користувалася «Руська історична бібліотека», ініційована видатним українським істориком, професором Київського університету В.Антоновичем. Видавцем її став один з найвідоміших лідерів українського руху Олександр Барвінський. Бібліотека мала на меті на підставі історичних праць утвердити ідею про окремішність українського народу та показати спільність історичного процесу для всіх українських земель. Серед робіт, які були опубліковані в цій бібліотеці «Коротка історія Руси» С. Качали, «Дві руські народності» М. Костомарова та ін. Сам О. Барвінський опублікував цілу низку праць на історичну тематику, які були добре знані на Буковині, зокрема «Ілюстровану історію Руси: У 5 частинах».

Важливу роль у популяризації знань про минуле Буковини та України відіграло Українське історичне товариство, статут якого затверджено

¹² Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Чернівці, 1897.

¹³ Доманицький В. Історія України-Руси. Написав Михайло Грушевський. Буковина. 1908. 14 червня.

¹⁴ Лист С.Смаль-Стоцького до Б.Грінченка 1893 р. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. № 39421. Арк. 1–2.

7 червня 1902 р., а перші загальні збори відбулися 12 липня цього ж року в Чернівцях. Як було зазначено в статуті: «Ціль товариства, плекати етнографію, статистику і історичні штуки»¹⁵. Воно планувало готувати наукові статті і друкувати їх у виданнях Наукового товариства ім. Шевченка, займатися збиранням старожитностей, розкопками, організовувати відчити на різні історичні теми. Головою товариства обрано професора Чернівецького університету Володимира Мільковича. До керівництва увійшли професор університету С.Смаль-Стоцький, професор семінарії Осип Маковей, професор гімназії Мирон Кордуба, художник Микола Івасюк, студент філософії Панько Клим, професор університету Денис Єремійчук і студент права Микола Левицький. Вже на перших зборах членами товариства записалося 27 осіб. Серед них учителі, службовці, студенти, селяни. Отже в товаристві були зібрані потужні інтелектуальні сили. Його члени активно зайнялися дослідженнями з історії перш за все Буковини та Галичини. Регулярними були лекціїні відчити на які збиралося чимало зацікавлених. Наприклад, популярністю користувалися лекції С.Смаль-Стоцького про слов'янську старовину, Осипа Маковея «Хотинська війна 1621 р. у слов'янській поезії», «Про трьох галицьких граматиків», Мирона Кордуби «Історія Руси (княжий період)» та ін.

За ініціативи С. Смаль-Стоцького «Історичне товариство» стало засновником та організатором курсів вищої освіти для селян у Чернівцях. Перший такий курс розпочав роботу в березні 1910 р. й налічував 37 слухачів. У 1911 р. їх було вже 80. Ці курси стали своєрідним продовженням попередніх популярних викладів із різних галузей знань, але тепер цьому було надано значно кращої організації. Слухачі забезпечувалися постійним житлом і харчами на весь період навчання, за що платили всього 30 крон, а решту витрат покривала «Селянська каса». Програма викладів включала всесвітню історію, історію України, історію державного устрою Австрії, фізичну географію, антропологію й етнографію, історію української літератури, історію релігій тощо. Всього 26 годин на тиждень протягом 1,5–2 місяців. Широкою була й культурна програма. Серед викладачів, крім С. Смаль-Стоцького, який був і директором цих курсів, працювали М. Кордуба, В. Сімович, Т. Галіп, Г. Герасимович, В. Кміщевич, О. Луцький та інші. Відкриваючи курси вперше, С. Смаль-Стоцький говорив: «Ми хочемо збудити у вас ідеальний погляд на світ, аби в вас зродилось бажання лишити гарний слід по собі, гарну пам'ятку, хочемо збудити в вас охоту до діяльного життя для себе, для громади, для народу нашого, для всіх людей на світі! Ми хочемо збудити у вас свідомість приналежності до української нації, хочемо збудити в вас патріотичний запал і почуте єдності нашого народу на всіх українсько-руських землях. Хочемо збудити все гарне в вас і аби ви самі могли вже гадкувати, як собі і другим помагати. Хочемо зробити з вас окрасу нашого народу»¹⁶.

¹⁵ Історичне товариство в Чернівцях. *Буковина* (Чернівці). 1902. 11 червня.

¹⁶ Святочне отворення курсу висшої народної освіти. *Народний голос* (Чернівці). 1910. 17 лютого. С. 2.

Якщо на «Курси вищої освіти» відбирали краще підготовлених слухачів, то організацію просвітньої роботи серед широкого загалу селянства взяло на себе культурно-освітнє товариство «Руська Бесіда», яке ще в 70-х роках XIX ст. започаткувало рух за створення сільських читалень по селах Буковини. На початку XX ст. цей рух став масовим. 1911 р. нараховувалося 132 читальні «Руської Бесіди»¹⁷. Керівництво «Руської Бесіди» надавало всіляку допомогу цим читальням, перш за все організаційну та наданням газет, журналів, популярних книжок.

У своїй просвітницькій роботі народовці чималу увагу приділяли видавничій справі. Перш за все акцент робився на виданні популярних книжок, порівняно дешевих, орієнтованих на широкі верстви населення. «Руська Бесіда» цілеспрямовано працювала над тим, щоб сільські читальні комплектувалися літературою, зміст якої забезпечував не тільки ріст освіченості селян, але й виховання у них глибоких національних переконань. Для цього було розгорнуто інтенсивну видавничу діяльність. За період від 1874 до 1911 р. опубліковано 67 назв книг. Серед них твори Юрія Федьковича, Сидора та Григорія Воробкевичів, історія Буковини, всесвітня історія, читанки для початкових і середніх шкіл тощо.

Популярними стають серійні видання, які були розраховані на масового читача і мали на меті ознайомити буковинців із найкращими здобутками світової та української літератури. Найбільшими накладом розходилися книжечки «Народної бібліотеки», що видавалися «Селянською касою». Вони виходили двічі на тиждень обсягом у два друкованих аркуші, були порівняно дешевими і, крім того, розсилалися по сільських читальнях. 1911 р. в «Народній бібліотеці» побачили світ твори Б. Лепкого, О. Стороженка, Б. Грінченка, Т. Шевченка, Ю. Федьковича. Крім «Народної бібліотеки», «Селянська каса» видавала «Спілкову бібліотеку», «Бібліотеку суспільних наук», «Світову бібліотеку», «Дитячу бібліотеку». Книжкові серії видавалися «Руською Радою», «Руською школою», «Вільною організацією українських учителів на Буковині» та іншими товариствами. Популярними були літературні додатки до газет «Промінь», «Народний голос», «Борба». Отже, не тільки інтелігенція, але й селяни, робітники мали змогу познайомитися з українською літературою Наддніпрянщини і Галичини, популярними працями з історії України, що позитивно позначалося на усвідомленні єдності з усім українським народом, поширенні історичних наративів, які відповідали потребам формування історичної пам'яті в умовах національного відродження.

Серед різноманітної літератури особлива увага приділялася історичним та суспільно-політичним працям. Наприклад в «Народній бібліотеці» було опубліковано популярну працю за редакцією Лева Когута «Як жив український народ (Коротка історія України)»¹⁸. У ній основна увага була приділена історії Наддніпрянської України. Автор популярно роз'яснював де живуть українці і скільки їх, показав історію княжого періоду, литовський і польський час.

¹⁷ Підраховано за: Список буковинських чисто й почасти українських громад, пошт, старост, судів, шкіл і товариств. *Буковинський православний календар на звичайний рік 1912*. Чернівці, 1911. С. 44–48.

¹⁸ Як жив український народ (Коротка історія України). Чернівці, 1910. 56 с.

Окремі розділи були присвячені братствам, козацтву, періоду Богдана Хмельницького, руйні, гетьманщині, скасуванню кріпацтва, українству в другій половині XIX ст. тощо. Книга мала на меті в популярній формі доносити до селян думку про те, що історія України має самотутній характер, роз'яснювала найважливіші віхи українського минулого. Книга користувалася значним попитом. Її безоплатно розсилали по сільських читальнях.

Важливе значення для формування історичної пам'яті та модернізації самоідентифікації русинів Буковини мали політико-публіцистичні брошури, «Русини а «волошка» віра»¹⁹, «Русини а москалі»²⁰, видані політичним товариством «Руська Рада». У першій з них роз'яснювалося, що таке православна віра, як вона виникла і чому не варто вживати назву «волошка віра» щодо православ'я. Наголошувалося, що українці Наддніпрянщини в переважній своїй більшості також православні. Зазначалося, що на першому місці має бути національна приналежність, а не релігійна. Друга брошура роз'яснювала цілу низку важливих для селян суспільно-політичних та наукових понять: у чому різниця між назвами «руський» і «русский», звідки взялася назва «Русь» і «руський», у чому відмінності української та російської історії, що таке руська (українська, авт.) і російська мови, звідки взялися кацапи на Буковині. Окремо наводилася розповідь селянина «Як то я з кацапа став Русином-Українцем». В додатку була вміщена карта українських земель в 1700 р. Отже, як бачимо, проводилася цілеспрямована робота щодо формування історичних та суспільно-політичних уявлень і переконань українських селян.

Для формування історичної пам'яті українців краю велике значення мала практика вшанування визначних дат та постатей історії та культури України. У цей час уже склалися певні традиції цього, які були добре зрозумілі українській інтелігенції та широкому загалу. Як правило такі святкування поєднували урочисту частину, під час якої давалася інформація про подію та оцінювалося її значення для українського народу. Обов'язковою складовою святкувань були концерти на яких виконувалися твори українських авторів та фольклорні матеріали.

Одним з перших таких заходів стало урочисте вшанування 25-ліття творчої діяльності Ю.Федьковича у 1886 р. Святом єдності всіх українців стало відзначення в 1898 р. століття зародження нової української літератури і початків українського національного відродження на Наддніпрянщині. Традиційними були урочистості до дня народження Т. Шевченка, М. Шашкевича, С. Воробкевича, І. Мазепи, Б. Хмельницького інших видатних письменників, митців, громадських і політичних діячів України. Ці святкування створювали неповторну атмосферу національного єднання, відкладалися в народній пам'яті як значущі події минулого і сучасного українців Буковини, були потужною силою формування знань про важливі події України, модернізації історичної пам'яті на засадах передових досягнень науки.

У зазначений період не припинялася боротьба з хибними уявленнями про історичне минуле українського народу. Москвофіли, за фінансовою підтримки

¹⁹ Русини а «волошка віра». Чернівці: Руська Рада, 1911.

²⁰ Русини а москалі. Збірка статей і оповідань. Чернівці: Руська Рада, 1911.

Росії, продовжували видавати свої газети, журнали, книжки на історичну тематику. Вже згадуваний Г.Купчанко видавав газети «Русска Правда» та «Просвещеніє», на сторінках яких чимало уваги приділяв минулому Буковини, Галичини, Закарпаття, намагаючись відстоювати традиційні москвофільські наративи. Цьому слугувало також публікація ним книжок «Буковина и еи русски жители»²¹, «Галичина и еи русски жители»²², «Угорская Русь и еи русски жители»²³. У цих працях, крім довідкової інформації, етнографічно-фольклорних матеріалів, містилися розділи з історії цих країв, у яких повторювалися ті ж самі заїжджені схеми російської історіографії. Ці книги друкувалися на російські гроші, мали чималі наклади. Але ні їхні концепції, ні мова, ні правопис уже не сприймалися широким загалом. Поступово москвофіли втрачали свій вплив на селян та інтелігенцію. А в 1910 р. більшість москвофільських товариств були закриті австрійською владою за порушення статутних норм.

Загалом, можна з впевненістю констатувати, що на початку ХХ ст. народовці (українофіли) проводили величезну роботу по формуванню історичної пам'яті, яка б відповідала національним потребам, і перш за все, утвердженню української ідентичності на базі знань про минуле України та окремих її земель. Ця робота охоплювала поширення наукових праць, організацію різноманітних культурно-мистецьких заходів, проведення цілеспрямованої виховної роботи, боротьбу проти хибних історичних уявлень, які намагалися насаджувати опоненти.

ВИСНОВКИ

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. стали на Буковині часом українського відродження, бурхливого розвитку національного руху. Важливим елементом цих процесів стало формування історичної пам'яті у широких верств населення, що, на думку лідерів українського руху, відігравало одну з визначальних ролей в перебігу формування етнічної самоідентифікації. Цей процес відбувався через подолання різних перешкод. Перш за все стримуючими факторами були низький рівень грамотності широкого загалу народних мас, процеси онімечення та румунізації, з якими доводилося боротися, поширення хибних концепцій на кшталт історичних міфів про «єдиний рускій народ» від часів Київської Русі. Потрібно віддати належне діячам українського руху, ці проблеми успішно долалися, що відкрило можливості до активізації роботи по модернізації історичної пам'яті, поширення справді наукових історичних знань.

З кінця ХІХ – на початку ХХ ст. ця робота стала однією з пріоритетних для українського загалу. Найперше, поширювалися наукові праці з історії України та Буковини. Велику роль у цьому відіграло Українське історичне товариство та інші культурно-просвітні товариства. По-друге, значна увага приділялася виховній роботі на прикладах історичного минулого України, популяризації діяльності її визначних постатей. По-третє, чималими накладками видавалися

²¹ Купчанко Г. Буковина и еи русски жители. Вѣдень. 1895

²² Купчанко Г. Галичина и еи русски жители. Вѣдень. 1896.

²³ Купчанко Г. Угорская Русь и еи русски жители. Вѣдень. 1897.

науково-популярні книжки про минуле, орієнтовані на широкий загал, в яких у доступній формі роз'яснювалися найважливіші події української історії. По-четверте, послідовно розвінчувалися хибні уявлення та різноманітні міфи про історію українського народу і русинів (українців) Буковини як його частини. Все це за порівняно незначний період часу дало чималі результати. Яскравим підтвердженням цьому стали події осені 1918 р., коли в умовах розпаду Австро-Угорщини українці Буковини на крайовому вічі виявили високий рівень національної свідомості й одностайно заявили, що бажають бути в одній державі з усім українським народом, у незалежній Україні.

АНОТАЦІЯ

У розділі проаналізовано процеси формування історичної пам'яті українців Буковини в умовах національного відродження в другій половині XIX – на початку XX ст. Значна увага приділена аналізу стану історичної пам'яті місцевого українського населення в середині XIX ст., визначення стримувальних чинників, які обмежували можливості формувати модерну історичну пам'ять. Доведено, що на кінець XIX ст. було усунуто найважливіші перешкоди на шляху модернізації історичної пам'яті, що значно прискорило цей процес. Показано найважливіші напрямки роботи по формуванню історичної пам'яті в цей час. Зокрема, публікація наукових праць з історії, публічні лекції та інші форми інформування широкого загалу, поширення популярних книжок на історичну тематику, орієнтованих на людей без належної підготовки, урочисте вшанування визначних подій та видатних постатей минулого, розвінчання хибних уявлень про історію Буковини та українського народу загалом. Відзначено, що проведена величезна робота дала позитивні результати. Напередодні Першої світової війни рівень національної свідомості українців Буковини значно зріс. Важливою підвалиною цього стало поширення модерних уявлень про минуле Буковини та України, утвердження історичної пам'яті, яка відповідала потребам формування української нації.

Література

1. Special Orts-Repertorium der Bukowina. Wien, 1885. 30 s.
2. Доманицький В. Історія України-Руси. Написав Михайло Грушевський. *Буковина*. 1908. 12 червня. С. 1-2; 14 червня. С. 2.
3. Історичне товариство в Чернівцях. *Буковина* (Чернівці). 1902. 11 червня. С. 3.
4. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці, 1906. 120 с.
5. Купчанко Г. Буковина и еи русски жители. Вѣдень. 1895. 53 с.
6. Купчанко Г. Галичина и еи русски жители. Вѣдень. 1896. 88 с.
7. Купчанко Г. Из сборника буковинских простонародных песен, сказок, повестей, пословиц, суеверий и пр. *Буковинская Зоря* (Чернівці). 1870. № 2. С. 13-14; № 3. С. 21-22; № 10. С. 78-79; № 11. С. 86-87; № 13. С. 101-102; № 14. С. 109-110; № 15. С. 117-118; № 16. С. 126-127.
8. Купчанко Г. Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ. *Записки Юго-Западнаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. За 1874 г.* Т. II. К., 1875. С. 289-370.

9. Купчанко Г. Угорская Русь и еи русски жители. Вѣдень. 1897. 63 с.
10. Лист С.Смаль-Стоцького до Б.Грінченка 1893 р. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського*. № 39421. Арк. 1-2.
11. Попович О. Відроджене Буковини (спомини). Львів, 1933. 120 с.
12. Попович О. Українське шкільництво на Буковині під час війни. *Буковинський православний календар на звичайний рік 1918*. Відень, 1918. С. 130-137.
13. Пѣсни Буковинскаго народа. *Записки Юго-Западнаго отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества. За 1874 г.* Т.П. К., 1875. С. 371-600.
14. Речь отца Исидора Мартиновича, греко-православного приходника в Оршовцах, на генеральном собраніи членов «Руской Беседи» в Черновцах 1/13 Декабря 1869 г. *Буковинская Зоря*. 1870. № 1. С. 2-4; № 2. С. 10.
15. Русини а «волоска віра». Чернівці: Руська Рада, 1911. 82 с.
16. Русини а москалі. Збірка статей і оповідань. Чернівці: Руська Рада, 1911. 112 с.
17. Святочне отворення курсу висшої народної освіти. *Народний голос* (Чернівці). 1910. 17 лютого. С.2-3.
18. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Чернівці, 1897. 295 с.
19. Спис буковинських чисто й почасті українських громад, пошт, староств, судів, шкіл і товариств. *Буковинський православний календар на звичайний рік 1912*. Чернівці, 1911. С.44-48.
20. Як жив український народ (Коротка історія України). Чернівці, 1910. 56 с.

Information about the author:

Dobrzhanskyi Oleksandr Volodymyrovych,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Department of Ukrainian History

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

109/85, Heroiv Maidanu Street, Chernivtsi, 58013, Ukraine